

ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ ТА АВТОБІОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ХАРАКТЕР ПСИХОЛОГІЗМУ В ПОВІСТЯХ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

У статті простежуємо цикл публікацій про діяльність відомої модерністської письменниці Ольги Кобилянської. Предметом статті є вплив автобіографії та національні традиції при моделюванні характеру „нової жінки” в структурі літературного твору.

Ключові слова: автобіографізм, психологізм, національна культурна традиція.

Лариса Жижченко

Влияние национальной культурной традиции и автобиографических факторов на характер психологизма в повестях Ольги Кобилянской

В статье прослеживаем цикл публикаций о деятельности известной модернистской писательницы Ольги Кобилянской. Предметом статьи является влияние автобиографии и национальные традиции при моделировании характера "новой женщины" в структуре литературного произведения.

Ключевые слова: автобиографизм, психологизм, национальная культурная традиция.

Larysa Zhyzhchenko

Influence of national cultural traditions and biographical factors on the psychological nature in Olga Kobylyanska's

This article follows the cycle of publications about the activities of the well-known modernist writer Olha Kobylyanska. The subject of the article is the influence of autobiography and the national tradition upon the modeling of "a new woman's" character in the structure of a literary work.

Key words: autobiographical features, psychological peculiarities, cultural national tradition.

Питання впливу автобіографізму на характер психологізму в творчості О. Кобилянської розглядалося у працях відомих літературознавців. Наукову статтю з аналізом матеріалів щоденника О. Кобилянської подає В.О. Вознюк "Над сторінками щоденника" в книзі "Про Ольгу Кобилянську" (1983). Коротку статтю про нього пише Олександра Копач "Про жанр щоденника та Ольгу Кобилянську" (ж. "Сучасність", 1984, – Ч. 11 (283), – Мюнхен). Звертається до аналізу щоденникових записів письменниці Марко Павлишин у статті "Автобіографічна персона та дарвіністська "людина" Ольги Кобилянської" (ж. "Сучасність". – 2001. – №4), Т. Гундорова у книзі „Femina melancholica: Стат'я і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської” – К.: Критика, 2002. – С. 271.

Метою нашої статті є дослідження особливостей психологічних засад творчості О. Кобилянської.

Завданням є з'ясування ролі автобіографічних чинників та національно-культурної традиції у формуванні психологізму творів Ольги Кобилянської. Автор статті розглядає твори письменниці через призму особистісно-психологічних нотаток письменниці (автобіографії, щоденник, листи).

Визначальною рисою творчості О. Кобилянської є автобіографізм, який в поєднанні з національно-культурними чинниками відіграє важливу роль у розбудові модерної повісті письменниці. О. Кобилянська наголошувала, що на її „писання” суттєво вплинули власні переживання: „Я писала, коли любила, коли терпіла, писала, коли не находила вдоволення знадвору бажань своїх особистих, коли бачила кривду, заподіяну так людям, як звірятам, цвітам і птахам, писала, коли переймалася ідеями про визволення жінки ...” [5, с. 238]. Творчий процес авторка розуміє як стан естетичного самовідтворення. Вона пише про те, що віддалася тепер цілком писанню однієї довшої повісті, котра становить „мою кров і нерви”. Хочу поринати у праці тій, купатися в ній і пити з неї мов з тої золотої чаші щастя та цілковите задоволення. Так, у ній хочу розцвісти, мов рожа.

І. Ізотов, розглядаючи творчість письменниці під психогенетичним кутом зору, відзначав, що О. Кобилянська у творенні жіночих образів була автоджерелом, з якого „широкою рукою брала потрібний матеріал”. Порівнявши портрети багатьох героїнь, критик дійшов висновку, що як у зовнішньо-фізичному, так і у внутрішньо-психологічному плані вони подібні з авторкою. Ю. Мулик-Луцик у книзі „Духовний портрет О. Кобилянської: психологічна студія” висловлює припущення, що автентичний об'єктивно-зовнішній образ О.Кобилянської як „середнє арифметичне – це тип Аглаї Феліцитас (“За ситуаціями”)”. На його думку, це стилізований тип письменниці. Мабуть, подібність О. Кобилянської з екзальтованою Агласю Феліцитас виразніше проглядається в кімполунзький період її життя, який молода письменниця відтворила в щоденнику (1883 – 1891).

Серед кімполунзької мальовничої природи народилися окремі сюжетно-композиційні моменти та образи майбутніх творів, що особливо помітно під час читання повістей („Царівна”, „Нюба”, „Через кладку”), написаних у формі щоденника. І хоча, як зауважував Ф. Погребенник, авторка-початківець свої записки не розглядала ні як чорнові матеріали, ні, тим більше, як художні спроби, усе ж тут знаходимо (звичайно, в первісному вигляді) й окремі сюжетні моменти пізніших творів, і цілі поетичні картини. В Україну щоденник потрапив лише в червні 1974 року із США, а видано його було 1982 року в книзі “Ольга Кобилянська. Слова зворушеного серця”.

Щоденник О. Кобилянської є класичним зразком жанру щоденника. Від початку до кінця зберігається відповідна специфіка (відсутність єдиного сюжету, єдиного спільного задуму). У щоденнику О. Кобилянської поєднані як глибоко особисті нотатки, переповнені інтимними фактами, переживаннями, почуваннями, часто оголеними, дражливими, “непристойними”, так і нотатки повсякденних спостережень: описи знайомих і незнайомих людей, пейзажів, замальовки побутово-психологічних сцен.

Щоденникові записи слугують цінним джерелом інформації про О. Кобилянську як людину, як жінку, як доньку, як молоду письменницю та подругу. Романтична натура письменниці прагне гармонії, яка, на жаль, повсякчас порушується як зовнішніми чинниками (хворобою близьких, образами з боку знайомих), так і винятковою чутливістю письменниці. Настроєва забарвленість щоденника надзвичайно різноманітна. Про мінливість свого настрою говорить і сама авторка щоденника.

Бадьорий настрої викликає катання на ковзанах, розмова з Таяром, кінні прогулянки в гори, розваги з подругами та інше. Проте здебільшого трапляються в щоденнику мінорні ноти. Тривога перед майбутнім – один із повторюваних мотивів: „Ніколи моє майбутнє не було таким похмурим як тепер. Мамця невиліковно хвора. Я вже не молода, писати мені постійно заважають. Що з мене буде? Служниця! Я не хочу бути служницею, їх і так багато на світі. До того ж я не маю фізичної сили. Що з мене буде, господи боже, що з мене буде” [7, с. 195].

Один із провідних мотивів щоденникового тексту наявний, що у творах письменниці імпліцитно – це мотив безшлюбності. З одного боку, О. Кобилянська, розуміючи, що в тому суспільстві можливості для жінки обмежені: або вийти заміж, або залишитися неоплачуваною родинною робітницею, міряє себе на шлюб з різними чоловіками (Урицьким, Чеховським, Зерглером), а з іншого – вона не приймає традиційної „невтішної” жіночої ролі (дружини, господині). Більше того, має підсвідомий страх щодо неї. Основну роль у цій колізії відіграло усвідомлення письменницею себе як особистості „вибраної”, виняткової, яка має розвиватися без чийось впливів. Тому, можливо, у щоденнику так і не задокументовані повноцінні стосунки із особами чоловічої статі. Пізніше це повториться в поведінці її героїнь. Усі вони лише по довгій боротьбі з собою віддаються своїм чоловікам.. Наталка Веркович із „Царівни” не хоче виходити заміж за Орядина, щоб не було потім „ламання подружжя”. Вона говорить Орядину: „Коли б ми побралися, то це, що здається вам тепер щастям, щезло би; ми стоптали би його несвідомо, і нам не осталося би нічого... мені не осталося би нічого! Я не можу, Орядин, тепер ні, тепер ні! Може, колись пізніше! Бо ми мусіли би знов змінитися, щоб могли собі наново і навіки належати...!” [6, с. 150-151]. Зоня з „Нюби” зазначає, що люди не завдають собі ніякого труду, щоби утримати в подружжі взаємну любов і повагу для себе. Насправді ж велика справдішня задача любові є дбати про те, щоби вона для своїх вибраних заховала „теї самі свіжі очі, що з самого початку”. Аглая Феліцітас розмірковує так: „Коли б я за нього вийшла *тепер* (курс. О.К.), то під його дотиком я б перемінилася в м'ясо і кров (курс. Л.Ж.); і моє захоплення музикою розбилося би так, як кавалок стисненої землі!.. Або він взяв би мою особистість під свою владу, або я його. Наші почуття ступили б, і де той дальший розвій, про котрий скільки пишеться і говориться” [5, с. 60]. Як бачимо, між першими спалахами закоханості та вінчанням лежить довгий шлях.

Героїні О. Кобилянської подають руку своїм обранцям тоді, коли „достроїли” свої душі до краси, подолали в собі „нижчу” людську природу. М. Євшан відзначає, що, аби любов не була банальна і лише пустим словом треба виховати себе до неї, відчувати в собі право до неї [3, с. 487].

О. Кобилянській досить часто закидали, що повісті її „задовгі” та „розтягнуті”, а герої „пасивні”, перешкоди усуваються ними „тиняво”, „вони довго топчуться на одному місці”. На таку побудову повістей письменниці, на думку Луки Луціва, міг вплинути Ф. Ніцше зі своїми думками про подружжя. На підтвердження своїх висновків учений цитує такі рядки філософа: „Тому я хочу, щоб щирі казали собі: ми кохаємось, глядім, щоб не перестати кохатися! А може, обітниця наша тільки недогляд!”

„Дайте нам час і мале подружжя, щоб пізнали, чи для великого подружжя годимося! То велика річ жити удвох” [8, с. 169].

Можливо, розтягнута сюжетно-подієва канва повістей О. Кобилянської та той довгий шлях закоханих один до одного в художньому часо-просторі, діялись „за рецептом Заратустри”, і чи не був це „час малого подружжя”, щоб герої добре пізнали себе.

Важко сказати, наскільки сама О. Кобилянська вважала "happy end" можливим у власному житті та в житті своїх героїнь. Проте, ідучи за сюжетом її повістей і простежуючи „історію життя” інших героїнь (Зоні, Аглаї-Феліцітас, Софії, Тетяни), бачимо, що без подружжя жінка не почуватиметься щасливою.

Свого часу Л. Старицька-Черняхівська відзначала, що жіноча душа є вибраним мотивом художнього психологічного аналізу. У російській літературі найкращим знавцем жіночої душі вважається І. Тургенев (один із улюблених письменників Ольги Кобилянської), а в українській, на її думку, – М. Коцюбинський. Жіночі образи письменника – це бідна татарка Фатма, молдаванки Гашіца і Маріора, українки Олександра, Раїса, баба Хима, Маланка, Гафійка. Усі вони живі, природні. Вони зберігають у собі типову чистоту безпосередньої душі, їх почуття ніколи не бувають підкуплені розрахунком. Кожна з них кохає по-своєму. Але це не є кохання, перипетії якого так розписують французькі бульварні романи. Л. Старицька-Черняхівська пише, що це та любов, яка одушевлює життя слов'янської жінки, заради якої забувають себе для інших – будь-то чоловік, батько, дитина чи рідна країна”. Для нас же важливий висновок про те, що в любові своїй українська жінка прагне задовольняти жагу самопожертви. Вона не прагне підкорити собі кохану людину, вона не підкоряється їй сама, вона тільки їй шукає достойну людину, щоб усю свою ніжність і любов, якими так щедро наділила її природа, вилити на обранця. Не так радує її власна слава, як слава обранця [10, с. 66]. „Якщо жінка не знаходить таку істоту в житті, її серце є холодне і самотнє, – воно атрофується, як атрофується всякий орган, який не має можливості виявити свою власну діяльність. Залишається жити людина з мертвим серцем” [10, с. 67].

Жодної жінки не змалювала нам Кобилянська щасливо без подружжя. Ті, що так не вдіяли, почуватимуться нещасливими (Зоня) або через усю розвиненість своєї шляхетної натури гинуть (Аглая-Феліцітас, Тетяна). Навіть горда малярка із „Valse melancolique”, яка живе лише малярством, повертається з Італії з дитиною. „Добрим гадзінням і матерям належить царство небесне вже тут, на землі” („Ніоба”).

І це не випадково. Такі розв'язки в сюжетних лініях героїнь свідчать про те, що О. Кобилянська вбачала, що в поєднанні й узгодженні двох начал (чол. і жін.), жінки та чоловіка – гармонія та краса життя. „Хто не живе вдвійку, той не живе правдивим життям”, – скаже збагачена життєвим досвідом пані Марко („Царівна”).

Критерієм оцінки людини, а особливо жінки, для письменниці є людина „з культурою в душі і з ніжним і тонким чувством”. Це стверджується в численних нотатках із листів Ольги Кобилянської, де вона висловлює думку про свій ідеал жінки. Зворушують її прості жінки-селянки, такі, що навіть писати не вміють, ці жінки „з чуттям, в котрім прячуться щось навіть з пожертвування”. „Прив'язуюся до них, сама не знаю Вам сказати чому”, а „образовані і тонко відчуваючі жінки є для мене ідеалом, до котрого я молюся”.

Обтяжливо сприймається письменницею фальшиве жіноцтво, „інтелігенція” котрого „лежить лише в крою сукні, взагалі в самих шматах”. Хвилі обурення переживає О. Кобилянська, коли стає свідком „ригідності” жіночої душі. В іншому листі письменниця зізнається: „Наша „інтелігенція”, а, властиво, преславне наше жіноцтво (курс. О. К.) відпочнуло мене так від себе, що не покажуся вже довго між нього. Вразило мене то дуже неміло, що „воно” (курс. О. К.) обсмівало всіх бесідників в цілком нечемний спосіб. Я то взагалі не розумію, як можна з таких молодих людей, як такі молоді хлопці, – котрі заявляли стільки щирої волі, щоб все вийшло якнайкраще (в листі мова йде про вечір на честь Т. Г. Шевченка) і якнайліпше, і старалися збудити своїми слабкими силами іскру одушевлення в тих колодах (курс Л. Ж.) – сміятися? – Що за некультурність?... Але не та некультурність з першої руки, лише та некультурність *мотлоху* (курс. О. К.), котра сповита в злобу”, заповідає своєю порожньою інтелігенцією...” [5, с. 296].

Уривок з цього листа є красномовним свідченням, яке проливає світло не тільки на постать О. Кобилянської, а й на сутність творення її героїнь. Для нечутливої жінки (хоча й інтелігентної) в письменниці знаходиться лише одне слово „воно” (середній рід без статі). Проте мужичку (Некультурну з першої руки) письменниця ставить вище за інтелігентну „мумію”. Таких спостережень і роздумів про жіночі типи в листах письменниці безліч. „Коли я її (ідеться про одну із приятельок письменниці) порівняю з Ольгою Устиянович, тою „Мартухою”, повною доброти і чуття, то вся її наука і загранична образованість мізерніє перед нею. Ні, чуття, то є великий чоловік, і если його в кого подибується, то не треба його від себе відкидати, тому, що це не є крам, який можна набути за гроші чи з книжок” [5, с. 342]. Письменниця щиро прагнула справжнього товариства, що існує не на штучних „світських” принципах спілкування, а на гречності, повазі й

любіві до ближнього. Ідеал жінки у своїх повістях письменниця втілює в образах Мані Обринської, Дори Вальде, дівчини з лагідною, а деколи й навіть біблійною вдачею.

Обурення О. Кобилянської з приводу жіночої нечутливості можна пояснити й зрозуміти. Погорда письменниці викликана не тільки тим, що О. Кобилянська стояла духовно вище за лицемірних, обмежених міщанок-обивательок. Можливо, причина криється ще і в національній культурній традиції, де, незважаючи на всі західні впливи, письменниця жила і творила. Існує таке поняття, як національний образ світу, що формується у представників одного етносу за єдиним принципом. Якщо є підґрунтя думати інакше, то сама думка про це для людини є глибоко неприйнятною, бо кожний окремий представник того чи того етносу прагне відчувати у відповідності з цими універсальними образними принципами. Якщо ж доводиться змінювати національно-етнічні образи, людина стає похмурою і бентежною [1, с. 44]. Свідомістю українців важко сприймається жіноча нелагідність, нещирість, лицемірство, бо це вади, що здатні порушити гармонію двох начал: чоловічого і жіночого. З часів слов'янської міфології ідея гармонії та краси визначалась як парність. Слов'янські боги любові, шлюбу, плодороддя Ладо та Лада теж парні. І дотепер слово „лад”, яке має слов'янське походження, живе в українській мові на означення злагоди, гармонії, краси й любові. В усній народній творчості воно означає ще й чоловіка та дружину (Ладу і Ладо), нареченого і наречену, милого і милу. Це лягло в основу вироблення шанобливого ставлення до родини як однієї із рис національного характеру.

„Родина – це основне „міліє”, середовище, що формує характер, вдачу людини”, – писав Богдан Цимбалістий [11, с. 78]. Розвиток психологічної науки сьогодні довів, що основи структури особистості, зокрема її провідні настанови щодо світу, життя, інших людей, природи закладаються під впливом переживань у ранньому дитинстві. Авторка „Царівни” сама твердить, що основи її власної духовності треба визначати як вроджені: „поетичну жилку”, чуттєвість, християнську доброту, консеквентність і гордість, успадковані нею від батьків. Мулик-Луцик у книзі „Духовний портрет О. Кобилянської” писав, що вона найбільший психолог в українській літературі. І що, на свій час, вона через літературу заповнює ту прогалину в українській науці, якою є біопсихологія, поклавши вагу на її одну важливу галузь – генотипологію, тобто на психологію спадковості. У своїх творах письменниця простежує часто генеалогію героя, вважаючи її тим началом, що формує характер героя. Деструктивні начала в характері героїв письменниця пояснює впливом циганської крові (Орядин, Гриць, Рахіра), а „кріпацький об'яв” у душі пояснює впливом мужицької крові (Богдан Олесь).

Отже, на сюжетно-композиційну структуру повістей Ольги Кобилянської вплинули як автобіографічні, так і національно-культурні чинники. Нова жінка-українка Ольги Кобилянської не рабиня й не амазонка, а внутрішньо гармонійна й сильна натура, з опорою на народну духовну традицію та власний життєвий досвід письменниці. М. Євшан, відзначаючи внесок письменниці в нашу літературу, писав: „Своєю творчістю Кобилянська внесла в українську літературу дуже важний *елемент культурний*. Тим більше важний, що здоровий... Немає тут ніде упадку з назначеної раз висоти, єсть певного рода завзятість і витривалість у стримінні до тої висоти та плеканні ніжних почувань душі. Кобилянській найбільше з усіх наших письменників належить будучність” [3, с. 205].

Література

1. Берн Е. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных: Пер. с англ. А.И. Федорова. – С.-Петербург: МФИН, 1992. – 245 с.
2. Грушевський М. Новини нашої літератури: „Царівна”, Оповідання О. Кобилянської // ЛНВ. – 1898. – Кн. 3. – С. 174-180.
3. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. – К.: Основи, 1998. – 658 с.
4. Ізотов І. До характеристики творчості Ольги Кобилянської // Червоний шлях. – 1928. – №2. – С. 83-88.
5. Кобилянська О. Ю. Твори: У 5-ти т. – К., 1963. – Т. 5. – 776 с.
6. Кобилянська О. Ю. Твори: У 2-х т. – К.: Дніпро, 1988. – Т. 1. – 513 с.
7. Кобилянська О. Ю. Слова зворушеного серця: Щоденники; автобіографії; листи; статті та спогади / Упоряд., передм. Ф. М. Погребенника. – К.: Дніпро, 1982. – 359 с.
8. Луців Л. Література і життя: літературні оцінки. – Джерзі Сіті – Нью-Йорк, 1974. – 480 с.
9. Мулик-Луцик Ю. Духовний портрет О. Кобилянської: Психологічна студія. – Вінніпег, 1952.
10. Старицька-Черняхівська Л. М. М. Коцюбинский (опыт критического очерка). – К., 1906. – 105 с. Отдельный оттиск из журн. „Киевская старина”.
11. Українська душа. – К., 1992. – 125 с.
12. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен, 1993.